

de moraal filosofie, maar ook voor de meer praktische wetenschappen waar de koopman in thuis moest zijn, zoals de sociale en fysieke geografie. Voor alle vragen op die gebieden kon de koopman terecht bij de

beste auteurs uit de Oudheid, die nu (eindelijk) in Amsterdam een podium hadden gekregen.

Ton van Strien

Stijl op microniveau

Ninke Stukker & Arie Verhagen, *Stijl, taal en tekst. Stilistiek op taalkundige basis*. Leiden: Universitaire Pers, 2019. 292 pp. ISBN: 9789087283216. € 39,50.

De auteurs beogen een theoretisch kader voor stijlonderzoek te brengen én een methode waarmee stijlverschijnselen kunnen worden geanalyseerd en geïnterpreteerd. Het maakt daarbij niet echt uit of het om zakelijke of literaire teksten gaat. Sterker nog: het boek heeft blijkbaar verschillende geïnteresseerde lezers op het oog: letterkundigen, taalbeheersers en communicatiewetenschappers, taalkundigen en stilistici. In de praktijk is de benadering zoals de ondertitel aangeeft op taalkundige leest geschoeid en blijft de uitwerking van de analysemethode toch minder interdisciplinair dan had gekund. De taaltheoretische basis van de stilistiek wordt door de auteurs gevonden in de cognitieve taalkunde, maar dan wel met de ambitie om alle denkbare tekstsoorten te bedienen, ook de literaire dus.

In wat volgt, sta ik eerst stil bij de theoretische uitgangspunten van de auteurs (1); daarna geef ik een blik op de analysepraktijk (2), want zoals de auteurs wel weten, 'the proof of the pudding is in the eating'. Ten slotte geef ik kort een algemene appreciatie van de voorgestelde stijlvisie en analysemethode (3).

(1) De auteurs schetsen in een eerste hoofdstuk hun cognitief-linguïstische benadering van stijl; ze zetten die af tegen een dualistische en monistische benadering. In de eerste worden het wat en het hoe van elkaar onderscheiden, stijl is dan een kwestie van aankleding, verpakking van een bepaalde inhoud die zelf ongewijzigd blijft.

Volgens de tweede benadering, de monistische, brengt een verschil in stijl onvermijdelijk een verschil in inhoud mee. Tegen beide benaderingen zijn bezwaren in te brengen: verschillen in formulering blijken wel degelijk verschillen in inhoud mee te brengen; als stijl en inhoud daarentegen samenvallen dan hebben we aan inhoud voldoende om teksten met een verschillende stijl te beschrijven. De oplossing vinden de auteurs in het begrip 'construal' uit de cognitieve semantiek. Daarmee bedoelen cognitief-taalkundigen in het spoor van Langacker verschillende mogelijke perspectieven op eenzelfde object van conceptualisering. Een 'sterrenbeeld' een 'groepje sterren' noemen, verwijst weliswaar naar eenzelfde object in de ruimte, maar beide veronderstellen toch een gedeelde kennis om uit te maken welk groepje wordt bedoeld en een culturele context waarin dat groepje als een eenheid wordt gezien. Die variatie is geconstrueerd en ligt ten grondslag aan het fenomeen 'stijl'. Stijl is dan een bepaalde combinatie van construals in een verzameling samenhangende taaluitingen' (29); 'wat varieert bij stijl is de *construal*-inhoud, wat hetzelfde blijft is de object-inhoud' (34). Die definitie houdt ook beperkingen in van het begrip stijl: zo gaat het bij stijl louter om taalelementen waarin vorm en construal-betekenis conventioneel verbonden zijn. Met dat laatste sluiten de auteurs verschijnselen als rijm, ritme en dergelijke uit, die nochtans een belangrijke rol spelen, niet alleen in poëzie, maar

ook daarbuiten. Door zich te beperken tot de conventionele (functionele) vorm-betekenisrelaties in het Nederlands dreigt het tekstniveau toch een bepaalde, beperkende invulling te krijgen. Het blijft gaan om een taalkundige benadering van stijl, geen tekstkundige. Ik kom daarop nog terug.

Zonder iets te willen afdoen aan de grondige theoretische benadering blijft me onduidelijk waarom bepaalde vroegere benaderingen buiten beeld blijven, al worden ze soms genoemd. Ik bedoel het werk van Michael Halliday dat bij Ken Hyland een uitwerking krijgt met het begrip 'metadiscourse'. Ook letterkundigen zoals G. Sötemann en Cees van de Watering hebben in hun close-reading van Nijhoff resp. Lucebert al vroeger blijk gegeven van een taalkundig ondersteunde benadering, maar dan ondergeschikt aan genre en poëtica. Het genreniveau komt maar laat in het boek, bijna als een soort addendum, ter sprake en dan zonder daarbij de relevante literatuur te bespreken. Een andere mijns inziens spijtige omissie in de taaltheoretische beschouwingen geldt ook het tekstniveau en de kwaliteitseisen die vanuit *discourse analysis* en schrijfadviestliteratuur een flinke stroom aan onderzoek hebben opgeleverd. Ik denk aan het tekstwetenschappelijk werk van Jan Renkema. Een stilistisch verschijnsel zoals afstandelijkheid, het onderscheid tussen micro- en macroniveau en de relatie(s) tot tekstinterpretatie(s) zijn elders in de vakliteratuur al uitvoerig aan de orde gesteld. De retorische notie 'aptum' ('passendheid') binnen de *elocutio* maakt duidelijk dat ook de leer van de stijlfiguren inzichten oplevert die bruikbaar zijn in een stilistische benadering van teksten. De auteurs erkennen weliswaar het stilistische belang van klassieke stijlfiguren (52-53), maar claimen dat ze niet nodig zijn als 'zelfstandige verklarende begrippen', maar veeleer als 'combinaties van taalelementen' begrepen kunnen worden. Mij lijkt een dergelijke afwijzing van de retorica als hulpmiddel bij het typeren van stijl een onderschatting van de retorische systematiek die veel dichters aanleunt bij mogelijke tekstinterpretaties, gerelateerd aan genreconventies.

De aanname dat voor stijlonderzoek tekstvergelijking onmisbaar is, lijkt me terecht. Wat hier nog ontbreekt is een diachrone dimensie: tekstvergelijking werkt in het bijzonder voor stijlanalyse als de ontwikkelingsdimensie, niet zozeer van taal (dat ook), maar vooral van genreconventies en -ontwikkelingen in ogenschouw wordt genomen. Overigens is er volgens mij ook bij een diachrone aanpak een addertje onder het gras: kwantificeringen van verschillen tussen teksten zijn op zich niet altijd even relevant. Eén bepaald verschijnsel kan doorslaggevend zijn voor de karakterisering van stijl dan het veelvuldig voorkomen ervan. Dat komt omdat stijlonderzoek nooit helemaal los komt van een specifieke context en functionaliteit. Net daarom blijft werken met een checklist zoals de auteurs in het derde hoofdstuk voorstellen, riskant. De hamvraag wordt bij een af te vinken checklist al snel: hoe verbind ik woordgebruik en grammaticale categorieën met tekstinterpretatie. De checklist van tekststructuur blijft bovendien wel erg beperkt tot referentiële en relationele coherentie; ook tekst als communicatie is erg beperkend ingevuld en focust vooral op perspectivering: (1) In hoeverre is de auteur als persoon in de tekst waarneembaar? (2) Tot wie richt de spreker zich? en (3) Is er sprake van ingebedde perspectieven? Op die manier willen de auteurs vasthouden aan het microniveau van stijlanalyse omdat ze alleen de construals van deze microverschijnselen voor stijlanalyse relevant achten. De vraag is dan uiteraard: hoe leg je dan alsnog een verband met een globale tekstinterpretatie? Reacties van lezers (niet noodzakelijk experts) op teksten lijken me onvoldoende als toetssteen voor die relevantie. Inzichten uit genreanalyse en retorica (inclusief argumentatiestructuren) zijn noodzakelijk, wil men vermijden dat de acribie van de taalkundige stijlanalyse oplost in de *flou artistique* van lezersoordelen. Ik kom daar zo dadelijk op terug. Het gebruik van een checklist is zonder meer een aanwinst in het aanscherpen van de analysevaardigheid van de onderzoeker. Dat was al elders en eerder, met name in de taalad-

viesliteratuur, duidelijk. Maar een checklist houdt ook het gevaar in dat de samenhang, en vooral dan de hiërarchische samenhang onvoldoende verdisconteerd wordt. Zonder een analyse van communicatieve doelen en functies blijft onduidelijk of een bepaald verschijnsel stilistisch relevant mag worden geacht. Ook die analyse moet op een wetenschappelijk verantwoorde (toetsbare) manier worden uitgevoerd. Dat de context, waaronder genrekennis, pas na de concrete analyses aan de orde wordt gesteld, suggereert dat het in stijlanalyse maar een bijkomende rol hoort te spelen, al erkennen de auteurs het belang van het genre voor de variatie van taalnormen. Met de woorden van de auteurs (let op de *fleur artistique* van de woordkeuze ‘gekleurd’): ‘De interpretatie van de talige *construals* op het tekstuele microniveau wordt gekleurd door kennis over de situationele context van de tekst. Tijdens het interpretatieproces wordt de vaak wat abstractere betekenis van de talige *construals* in de tekst aangevuld met de kennis en verwachtingen die de lezer heeft over de context op basis van zijn genrekennis.’

(2) Voor het uitvoeren van concreet stijlonderzoek stellen de auteurs een stappenplan voor: 1. een *exploratieronde* waarin losse observaties en intuïtieve indrukken over de stijl van een bepaalde tekst worden verzameld en waarin een geschikte vergelijkingstekst wordt gezocht; 2. een *systematiseringsronde* waarin stijlkenmerken geïdentificeerd worden met de checklist en verbonden worden met het macroniveau van een globalere tekstinterpretatie en verder uitgewerkt en gewogen worden door contrastieve analyse; 3. een *conclusieronde* met een geïntegreerde interpretatie. In het vierde en vijfde hoofdstuk van hun boek demonstreren de auteurs het gebruik van de checklist aan een stijlanalyse van resp. spreekstijlen in parlementaire toespraken en vertelstijlen in literaire korte verhalen. Ook in de daaropvolgende hoofdstukken bekijken de auteurs het perspectief als stilistisch verschijnsel zowel in literaire als zakelijke teksten. Het is voor de auteurs kennelijk erg belangrijk dat ze hun stijlonderzoek ook op literaire teksten toepasselijk achten.

De eerste analyse richt zich op twee parlementaire toespraken, een van Geert Wilders en een van Ella Vogelaar. In de exploratieronde worden twee indrukken van externe bronnen gerapporteerd die de spreekstijl van Wilders als ‘helder’ die van Vogelaar als ‘wollig’ typeren. Ook al gaat het maar om een eerste verkenning, dat dergelijke zwaar evaluatieve termen worden ingezet om het onderzoek op gang te trekken en later te verbinden met het macroniveau van de tekst en de globale tekstinterpretatie, is niet onproblematisch. Helderheid wordt over het algemeen als een kwaliteit beschouwd; wolligheid als een gebrek. De vraag is uiteraard of een dergelijke evaluatieve karakterisering recht doet, aan beide teksten. Wilders’ tekst is bepaald onhelder als het gaat om (het gebrek aan) deugdelijke argumentatieve ondersteuning van zijn beweringen; Vogelaars betoog is typisch een genuanceerde, parlementaire uiteenzetting. Met hetzelfde (evaluatieve) gemak zou een karakterisering als ‘simplistisch’ voor Wilders’ tekst en ‘genuanceerd’ voor Vogelaars tekst gehanteerd kunnen worden. Als het dan gaat om het verschillend voorkomen van nominalisering in beide teksten, kan Wilders’ tekst in vergelijking met die van Vogelaar nog niet ‘helder’ genoemd worden omdat nominalisering er minder frequent zijn. Het gebruik van intensiveerders bij Wilders kunnen bij kritische toehoorders net karakterisering als ‘provocerend, populistisch of ongeloofwaardig’ uitlokken, veeleer dan ‘helder’. Het punt is dat minder kritische toehoorders allicht vooral gecharmeerd zijn van de retorische opbouw van Wilders’ betoog: parallelismen, apostrofes, hyperbolen en repetitio’s (tot en met allitererend!) die de stelligheid van Wilders’ opvattingen moeten waarborgen. Anderzijds geven de auteurs overtuigend aan dat complexiteit door problematische verwijzingen en complementzinnen bij Vogelaar haar tekst wel degelijk complexer maakt. Toch komt het me voor dat een analyse die uitgaat van het persuasieve karakter van beide teksten, alleen al aangegeven door de concurrentiële politieke positie van beide sprekers, sneller

en gericht bij die kenmerken uitkomt die wegen op de overtuigingskracht en de verschillende stijl van beide teksten. Daar horen dus ook retorische figuren bij die deel uitmaken van de formuleringsverschillen tussen beide teksten.

Voor de tweede analyse, die van vertelstijlen van literaire korte verhalen, geldt iets vergelijkbaars. De checklistmethode leidt ook hier tot scherpe observaties, maar zonder de valorisatie van het genre en narratologische inzichten over een personeel vs. auctorieel vertelperspectief, blijven de analyses enigszins hangen op het microniveau. Het gaat bij de geanalyseerde literaire teksten niet zonder meer over de tegenstelling tussen 'gekke' en 'normaliteit', maar ook om technische eigenschappen van korte verhalen ('kortverhalen') zoals in het *Lexicon van de verhaalkunst* (www.dbnl.org) worden genoemd. In het geval van Biesheuvel is humor, met name ironie, soms ook sarcasme, een veel zinnigere invalshoek dan het paar gekke en normaliteit. De omkering aan het einde – de psychiaters blijken de echte gekken te zijn – is in dit verband tekenend en vergt van de auteur welbepaalde stijlmiddelen zoals hyperbolen, antithesen, etc. Ook het open einde van het kortverhaal zou voor een vergelijkende stijlanalyse een interessant uitgangspunt kunnen vormen.

De derde en vierde analyse overtuigen meer doordat ze ongegeneerd uitgaan van narratologische inzichten en terminologie waardoor de checklist van de stijlanalyse veeleer als een verdere verfijning gaat fungeren in plaats van als alternatief. Stanzels typologie van vertelsituaties in auctorieële vertelsituatie, ik-verhaal en personale vertelsituatie, biedt een interessant uitgangspunt om stijlverschillen een functie toe te wijzen. De analyses van directe, indirecte en vrije indirecte rede en tussenvormen zijn

zonder meer boeiend te noemen en leiden tot een beter inzicht in en kritiek op de 'traditionele' vertelsituaties. Het is daarvoor niet nodig om de status van de soorten redeweergave naar beneden te halen door ze tot combinaties van linguïstische construals terug te voeren. Net voor de tekstinterpretatie en voor het overbruggen van de afstand tussen taalkundige analyse van woord, zin, coherentie en perspectief enerzijds en de stilistische karakterisering van de tekst anderzijds, zijn narratologische begrippen bijzonder instructief. Hetzelfde geldt voor de genreonderscheidingen tussen zakelijke en literaire teksten, zoals uit de beschouwingen in het laatste hoofdstuk over de wisselwerkingen tussen taal en contextkennis (waaronder genre) overduidelijk blijkt.

(3) *Stijl, taal en tekst* munt uit door zijn zorgvuldige, wikkende en wegende beschouwingen over stijl en laat overtuigend zien dat stijl altijd ergens op microniveau in de taal aan te wijzen valt, zij het dat daarbij andere niveaus (macro, context) moeten worden betrokken. De uitwerking van dat inzicht in concrete stijlanalyses is niet altijd even overtuigend, veeleer eclectisch, springerig wanneer concepten uit andere (hulp) disciplines terzijde worden geschoven of hapsnap, zoals overigens ook uit de bibliografie blijkt, worden gebruikt.

De checklist, hoewel niet echt nieuw, biedt ongetwijfeld mogelijkheden om stijlverschijnselen op het spoor te komen; de verwijzingen in een bijlage naar detailstudies vormen voor studenten een interessante opstap naar eigen onderzoek. De belangrijkste doelgroep lijkt me dan ook de wat meer gevorderde student te zijn, die onder deskundige begeleiding getraind wordt in het maken van stijlanalyses.

Paul Gillaerts